

Theo van Baar

Het Fort bij Edam in het nieuws

De gemeente Edam-Volendam verkeert in de gelukkige omstandigheid een stukje UNESCO-Werelderfgoed binnen haar grenzen te hebben: De Stelling van Amsterdam. Daarbij hoort ook het fort bij Edam. De Stelling staat sinds 1996 op de Werelderfgoedlijst. Het lijkt logisch, gezien de militaire status van deze verdedigingslinie, dat over de bouw ervan weinig in de publiciteit is gekomen, want “de vijand leest ook mee”.

Loswal met zandschuiten.

In het krantenarchief van het Waterlands Archief in Purmerend vinden we berichten over het fort bij Edam in *Schuitemakers Purmerender Courant*, *De Waterlander* en de *Provinciale Noordhollandse Courant*. Soms is het fort ook landelijk in het nieuws, o.a. in *De Telegraaf*, *Het Handelsblad*, *De Tijd* en *Het Volk*. Die berichten lezen we in het krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. In dit artikel zetten we wat opmerkelijke krantenberichten op een rijtje.

De baas in Europa

Het is 1870. De Franse oorlogsverklaring aan Pruisen kwam voor de Duitse deelstaat op het juiste moment: Het was gedaan met de Franse hegemonie en Pruisen liet zien wie de baas was op het vasteland van Europa. Parijs werd belegerd en ingenomen. De Nederlandse regering schrok en liet de Nieuwe Hollandse Waterlinie onder water zetten. Dat ging moeizaam en ook bleek

daarbij dat Amsterdam onvoldoende beschermd was en mogelijk hetzelfde lot zou ondergaan als de Franse hoofdstad. De regering besloot dat er een nieuwe verdedigingslinie moest komen om Amsterdam te beschermen: De Stelling van Amsterdam. Daartoe werd een wet aangenomen: de Vestingwet van 1874.

Onteigening

In 1883 vermeldt de *Purmerender Courant* dat aan de noordoostzijde van Edam boringen waren verricht tot op een diepte van zestig voet om de gesteldheid van de bodem te onderzoeken. Het is vrijwel zeker dat er nabij de Zeedijk een fort moet komen. Later werden er ook boringen verricht in de Purmer en bij Kwadijk. In het *Staatsblad* van 24 mei 1885 werd bekend gemaakt van welke landeigenaren percelen zouden worden onteigend om de bouw van een fort mogelijk te maken. Eén van die eigenaren was de heer Jan de Leeuw, opzichter te

Edam. Hij nam geen genoegen met de schadevergoeding van f 1628,-, die de Staat hem bood. Hij liet het tot een rechtszaak komen. De rechter in Haarlem kende hem uiteindelijk een vergoeding toe van f 1235,-, plus de betaling van de proceskosten.

Het aardwerk

Later in 1885 volgde de aanbesteding voor het maken van een "zandophoping", voor Edam geraamd op f 297.000,-. De heer H.T. Wiegerink uit Groenlo was de laagste inschrijver met f 317.000,- en kreeg de opdracht. Al gauw heersde er grote bedrijvigheid in Edam. Een groot aantal polderwerkers werd gehuisvest in keten bij het werk. Er werd een kanaal gegraven door de waterkering van de Zeevang en een nieuwe omringdijk om het toekomstige fortterrein aangelegd. Onder toezicht van de Edamse architect A.H.D. Rups werd de waterkering met succes doorgestoken, waardoor het terrein 2,5 meter onder water kwam te staan. Met een stoombaggermachine werd vervolgens de slappe veengrond weggebaggerd en de aanvoer van zand uit de duinen van Schoorl kon beginnen. Hiervoor had Wiegerink in Schoorl een 2 km lange spoorlijn laten aanleggen naar het Noord-Hollands Kanaal, waar een laadplaats voor de zandschuiten was gerealiseerd. Aan het Oorgat in Edam kwam een loswal, vanwaar het zand dan via een rails met kiepkarren naar het fortterrein werd getransporteerd. Dat transport met zandschuiten verliep niet altijd vlekkeloos, want in augustus 1886 ramde een sleepboot met zandbakken de Westerbrug in Edam, waardoor deze schade opliep. Op last van de burgemeester mochten er vanaf toen niet meer dan drie zandbakken achtereen door de brug. In 1892 werd ook de Pompsluis aan de Lingerzijde onder handen genomen. Deze sluis vormt de scheiding tussen de Schermerboezem en de Zeevang. In de sluisdeuren werden toldeuren geplaatst, zodat deze sluis tevens als inundatiesluis dienst kon doen.

Toen het zogenaamde "zandfort" eenmaal gereed was, was er geruime tijd weinig activiteit aan het Oorgat. Notaris A.H. Cramer leidde op woensdag 11 september 1895 een publieke verkoping op het fort: "Om contant geld: 2 uiterst beste Belgische werkpaarden, 1 groote Dagkeet, verplaatsbaar; 2 groote ijzeren waterketels; polderwagens; sleepomp; panlatten; hooi; mest; brandhout enz. enz.". Een jaar later werd door "Domeinen" het hooiland op het fortterrein bij afslag ter verpachting aangeboden. Er werden kabels gelegd voor de telegraaf- en telefoonverbindingen tussen de forten onderling en het hoofdkwartier in Amsterdam. Zeevarenden werden gewaarschuwd voor onveilige gebieden nabij Edam en bij de Zeevang langs de Zuiderzeedijk, dit in verband met schietoefeningen vanaf het fort. Op het fort Edam en op de zeedijk wapperde dan een rode vlag.

De bomvrije gebouwen

In 1909 werd het maken van de bomvrije gebouwen door de Genie aanbesteed. Voor Edam kwamen geen

inschrijvingsbiljetten binnen. Wel in combinatie met de bouw van het fort benoorden Purmerend. De laagste inschrijver was de heer H.J. Nederhorst Jr. te Gouda. Voor f 89.943,- mocht hij beide forten bouwen.

Blijkbaar verliep de bouw voorspoedig, er verschenen geen artikelen in de kranten. Wel werd bericht dat in 1911 de minister van defensie, H.Colijn, met de commandant van de Stelling op inspectie was geweest. In 1912/13 werd het fort opgeleverd en ingericht door het Ministerie van Oorlog. In maart 1914 bracht Koningin Wilhelmina een bezoek aan het fort. Eén van haar auto's zakte weg in de berm van de weg, aldus Het Handelsblad. "Eenige mannen waren behulpzaam bij het weder opbrengen van dat voertuig. De burgemeester van Edam ontving nu van den adjudant een aanzienlijk bedrag ter verdeling onder die behulpzame personen."

De mobilisatie

Toen op 31 juli 1914 de mobilisatie werd afgekondigd in verband met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, moesten 255 militairen zich melden in het fort. Er werden echter ook militairen van het fort ingekwartierd bij burgers in Edam. Na verloop van tijd veroorzaakte dit ongerief bij de inwoners en in september 1916 werden de soldaten – tegen hun zin – in het fort gehuisvest.

Door de Nederlandse neutraliteit was er geen directe oorlogsdreiging. Om te voorkomen dat verveling toe zou slaan werd er van alles georganiseerd voor de militairen. Al op 21 oktober 1914 was er in het Damhotel een

MOBILISATIE-MANNENKOOR „FORT BIJ EDAM.”

Directeur: de WelEd Gestr Heer 2e Luit.
H. OVERDUIN te Edam.

Beschermheer: de HoogEdel Gestr. Heer
Majoor B. TEENSMA.

Eere-Voorzitter de WelEd. Gestr Heer
1e Luit M. F. P. CHRISTEN.

Voorzitter. de Heer P. L. TEMPELMAN.

VOCAAL-CONCERT

op MAANDAG 4 MAART 1918
in het Heeren-Logement te Edam.

Aanvang 8 uur. - Na afloop BAL tot 2 uur.

Entrée 50 ct Gereserveerd 65 ct.

Militairen beneden den rang van
Onder-officier 25 ct.

Alles met inbegrip van tekstboekje en
stedelijke belasting

Pompsluis

gezellige avond door en voor de militairen. Commandant Overste Luden opende de avond met een geestige toespraak. Het duo “Primus” zong enige duetten, de sergeants Schak en Hoekstra gaven een demonstratie met sabel en floret en de heer Schepens gaf enkele zangnummers ten beste, begeleid door Mej. Diesveldt. In februari 1915 vond een uitvoering plaats in het Heerenlogement. De heren Josso, Romeijn en Overmars van het fort traden op en hebben “de mensen doen schudden van het lachen”.

In 1915 werd ook een voetbalcompetitie opgestart tussen de militairen van de Beemsterforten, Kwadijk en Edam. In april van dat jaar won het Edamse elftal met maar liefst 9-1 van Benoorden Purmerend. Een maand later werden de Edammers echter met 6-1 door het team van de Nekkerweg verslagen.

De rol die de militairen speelden tijdens de Watersnoodramp van 1916 is reeds aan de orde geweest in een eerder artikel: Zie jaargang 30, nr. 2, 2006.

Diefstal

Enkele keren kwam het fort ook negatief in het nieuws, zelfs in de landelijke bladen. In januari 1917 werd de kas van de sergeant-majoor, waaruit de lopende zaken werden betaald, op een zondag gestolen. In maart werd proces-verbaal opgemaakt tegen een eerste luitenant van het fort wegens diefstal van levensmiddelen en petroleum uit het magazijn van het fort. Hij stuurde deze zaken naar zijn huis in Amsterdam. Een zending werd

onderschept en in beslag genomen. Hij kreeg ontslag en moest voor de krijgsraad verschijnen.

In april 1917 werd de foerier van het fort betrapt op diefstal. Hij verkocht militaire kleding aan een handlanger door de kleding in het donker over een sloot te gooien, waar de heler ze dan kwam halen. Hij hield er a.h.w. een militaire kledingwinkel op na. “Het was de veldwachter, die de zaak had onderzocht, opgevallen dat zowat iedere polderjongen in Edam in militaire kleding rondliep.”

Militaire klachten

Het gebeurde wel eens dat het militaire gezag op het fort maatregelen afkondigde, die niet in goede aarde vielen bij “Jan Soldaat”. Dan was er één krant die bereid is deze misstanden te publiceren onder de kop: “Militaire klachten”: de socialistische krant “Het Volk”. Bijvoorbeeld dat het verlof werd ingetrokken omdat vier weken eerder bij een inspectie door een officier van de Hembrug enkele

wapens niet in orde bevonden waren. Of het trieste geval dat een sergeant met nekkrimp tijdens het vervoer naar Amsterdam overleed. Om besmettingsgevaar te voorkomen mocht “geen mensch” het fort verlaten terwijl degenen die verlof hadden wél op het fort moesten terugkomen. Die zouden dus onnodig besmet kunnen worden. Zeer boos waren de soldaten in november 1917 toen ze op zondagmiddag een strafmars opgelegd kregen. De waarnemend fortcommandant had een dame op bezoek. Eén van de soldaten kende haar en riep haar bij de voornaam. Het gevolg was bovengenoemde straf. Als extra grief werd nog vermeld dat genoemde waarnemend commandant wel vaker allerlei personen op het fort toeliet en ook regelmatig tot half drie 's nachts afwezig was en er dus geen commandant aanwezig was.

Het einde in zicht

In 1918 werd voor het eerst melding gemaakt van een uitvoering van het Mobilisatie Mannenkoor “Fort bij Edam”. De dirigent was de 2e luitenant Henri Overduin. Soliste bij de uitvoeringen was zijn echtgenote, de van oorsprong Italiaanse sopraan F. Paoli. Een optreden van het koor in mei 1918 in Monnickendam kon geen doorgang vinden, omdat de heer Overduin zijn arm had gebroken. In oktober 1918 gaf het koor een benefietconcert in Monnickendam voor de weduwe van een overleden koorlid.

Dat eind 1918 de mobilisatie ten einde was en daarbij ook de bezetting van het fort, bewijst de advertentie

in de krant: “Te Koop: Billard met toebehooren, alles in goeden toestand, dagelijks te bezichtigen in de cantine te Fort bij Edam”.

De tuchtclassse

In 1919 werd een militaire tuchtclassse van Hoorn overgeplaatst naar het Fort bij Edam. Hiervoor werden er barakken op het fortterrein neergezet. In 1920 waren er 21 arrestanten en 30 bewakers. In de nacht van 8 op 9 augustus 1920 wisten vier gestraften te ontsnappen door de gracht over te zwemmen. Volgens de krant waren dit geen lieve jongetjes: “In hun rechterhand hebben ze allerlei verwenschingen getatoueed als: je kan stikken... of: verr.... maar, welk moois de superieuren dan mogen lezen bij den militairen groet”.

Na twee weken ontving de commandant van de tuchtclassse vanuit Antwerpen een briefkaart met foto met daarop drie van de vier ontsnapt met de boodschap: “Hartelijk Afscheid”.

Tot in de Tweede Kamer werd hierover gesproken en toen voor 1921 een nieuwe begroting voor de tuchtclassse werd ingediend was het besluit snel genomen: opheffen die boel! De tuchtclassse werd overgeplaatst naar Spijkerboor en de barakken in 1922 in een advertentie te koop aangeboden.

Een leeg fort

Na 1922 was er weinig activiteit in het fort. In de fortwachterswoning woonde de heer K. Kindt. In 1934 ging hij met pensioen. In 1929 haalde hij de krant omdat hij een zeearend met een vlucht van 1.15 m. had geschoten. In 1939, 25 jaar na mobilisatie van 1914, haalde de heer G. Crielaard, een achtergebleven oud-militair, in de krant herinneringen op aan zijn verblijf op het fort. In oktober 1940 arriveerden Duitse militairen, die het fort bezetten. In mei 1945 werden vrouwelijke gevangenen in het fort ondergebracht. In augustus werden zij overgeplaatst naar Schoorl.

Militair gedreun

Tussen 1948 en 1984 werd het fort gebruikt voor opslag van munitie en afgekeurde wapens. Militaire voertuigen reden af en aan door het centrum van Edam, de enige toegang naar het fort. Er werd in de krant geklaagd over het gedreun van de wagens en over kapot gereden stoepen. De aanleg van de Lokkementjeweg bood verlichting, maar de ellende was pas echt over toen Defensie het fort leeghaalde en te koop zette. In 1986 werd Staatsbosbeheer de nieuwe eigenaar.

Luchtfoto van het fort uit 1968.